

היבטים בקליטה – מחקר ומעשה

בין אינג'ירה לפלאפל:

קליטת עולי אתיופיה מנקודת מבטם של ותיקי העדה

אתי פישר

תהליך קליטתם של יהודי אתיופיה בולט בבעייתיות הייחודיות שהוא מציב. בחרתי להציג את השקפתם על נושא זה של בני העדה שהיו נקלטים בעבר והפכו לקולטים, בהנחה שהם מסוגלים להתבוננות ביקורתית ורפקלסיווית על הקליטה ועל החברה הישראלית בכלל. בעקבות המחקר אני מביאה הצעות לשיפור קליטת העולים, המתחשבות בפן הרגשי, בפן הקוגניטיבי ובפן החברתי של העולה.

הקדמה

החברה הישראלית היא חברה מתהווה, העוברת שינויים דמוגרפיים, חברתיים, אידאולוגיים וטכנולוגיים, ובמקביל נאלצת לספק פתרונות מידיים לבעיות הכרוכות בשינויים אלה (פרץ, 1997). בנוסף לכך התחוללו בחברה הישראלית תמורות בגישת הקליטה, מן הסוג המאפיין בעת האחרונה גם חברות אחרות הקולטות מהגרים רבים: מדובר במעבר ממדיניות קליטה של כור היתוך למדיניות קליטה רב תרבותית. על-פי גישת כור היתוך, העולים אמורים להשיל מעליהם את התרבות והמסורת שהיו נחלתם בארץ מוצאם (ליסיצה ופרס, 2000). הגישה הרב תרבותית, לעומת זאת, נותנת לגיטימציה לתרבויות-המוצא השונות (אייזקוביץ, 1996; Yaron & Poggeler, 1993).

בתוך שלל התמורות הללו בולט תהליך קליטתם של יהודי אתיופיה בבעייתיות הייחודית שהוא מציב. בשל ההבדלים התרבותיים, המיומנויות הנמוכות וההון האנושי הדל נתפסת קבוצת העולים מאתיופיה כמיוחדת, ונדרשה הקמת מסגרות ייחודיות כדי להקל על הסתגלותם (ברנדס, 1996; פרסומי המשרד לקליטת עלייה, 1998). אי נקיטת גישה התערבותית והימנעות מטיפול אינטנסיבי פירושה היה הפקרתם עולים

אתי פישר היא מורה באולפן 'אבא חושי' בחיפה.

המאמר מבוסס על עבודה שהוגשה לאוניברסיטת דרבי כמימוש חלקי של הדרישות לתואר מוסמך בחינוך (מאי 2003).

אלה במערכת לא מוכרת, אך התערבות זו, לכאורה ברוח גישת כור ההיתוך הישנה, נתפסה כלא מתחשבת די הצורך ברגשותיהם ובזהותם של העולים, השרתה תחושות ניכור והובילה למחאה (קימרלינג, 1998). ככלל, היעדים שהציבה לעצמה מדינת ישראל הם קליטה חברתית ותרבותית של העולים, תוך שמירה על ייחודם התרבותי. המשימה הראשונה היא להבטיח את שילובו של העולה (המשרד לקליטת עלייה, 1998); המקום הטבעי להגשמת משימה זו הוא האולפן לעברית (פרלמוטר, 1995). למפגש הבין-תרבותי באולפן לעברית יש גם פונקציה חברתית: הוא מהווה נקודת מפגש בין העולים מאתיופיה והחברה הקולטת.

שיקול זה הנחה אותי בבחירת המשתתפים במחקר. בחרתי להציג את השקפתם של אלה מבני העדה שהיו נקלטים בעבר והפכו לקולטים בהווה. התהליך המורכב שהם עברו אפשר להם התבוננות ביקורתית ורפלקסיבית על תהליכי הקליטה ועל החברה. העולים הוותיקים פירשו ופיענחו את החברה, מתוך ניסיונם לפלס את דרכם בתוכה. יש בכוחן של התפיסות שהם מציגים כדי לשקף את התנועה על ציר הרצף שבין הדרה, שלילה, חסימה וצמצום של הזדמנויות חינוכיות וחברתיות של העולה לבין הקצה השני על ציר הרצף - הכללה (אינטגרציה) ושילוב.

אופיו של המחקר

המחקר המוצג כאן הוא בעל אופי יישומי. הוא התבצע בשיטה האיכותנית לאיסוף נתונים בגישה נטורליסטית ופנומנולוגית. נתוני המחקר בוססו על ידי שימוש בשיטת הטריאנגולציה (Sarantakos, 1998). כלי המחקר היו ראיון פתוח חצי מובנה, חקר מקרה ויומן חוקר.

מטרת המחקר הייתה לזרוע אור על תהליכי הקליטה של העולים מאתיופיה, מתוך עניין להמשיג את התופעות שנחקרו, וכך לקדם את הידע הקיים אצל המורים והמדריכים באולפנים ולאפשר גיבוש עמדות ודרכי פעולה, העשויים להתאים לצורכיהם של העולים מאתיופיה הלומדים באולפן, ובזאת גם לסייע בקליטתם ובשילובם בחברה הישראלית.

שאלת המחקר הכללית בדקה מהם מאפייני תהליך הקליטה של העולים מאתיופיה, מנקודת מבטם של עולים ותיקים בני העדה.

שאלות המחקר השניוניות התמקדו בתחומים הבאים:

- מאפייני חוויית העלייה של העולים מאתיופיה
 - מאפייני המפגש של העולים מאתיופיה עם החברה הישראלית
 - תרומתו של האולפן לעברית לעולים מאתיופיה בתהליך הקליטה.
- המשתתפים במחקר:** נעשה שימוש בלתי מייצג באוכלוסייה קטנה (10 עולים ותיקים בני העדה האתיופית).

ממצאים

בתהליך ניתוח הנתונים עלו שלוש קטגוריות מרכזיות, הקשורות לשאלות המחקר:

- תהליך העלייה מאתיופיה והקליטה בישראל
- חוויית המפגש עם הממסד והחברה הישראלית
- האולפן לעברית ורוב תרבותיות כגורמים מקדמים בתהליך הקליטה.

דין

שאלת מחקר מס' 1 - מאפייני חוויית העלייה של העולים מאתיופיה

מחקרים רבים דנים בנושא ההגירה מהיבטים שונים. אולם קיימת הסכמה שההגירה היא תהליך טראומטי וקשה. מדובר בשינוי דרסטי בכל תחומי החיים, הכרוך בניתוק קשרים מן העבר - פיזיים, רגשיים, חברתיים ותרבותיים (וייל-טנא והופמן, 1996; ברבר, 2001).

ממחקרים (דרזנין ושפרינגמן, 1999; שמאי, 2000, בתוך www.library.leadersnet.co.il; ליסיצה ופרס, 2000; Brym, 1997)

מתברר שישנם שלושה גורמים המניעים להגירה:

- א. גורמי משיכה אל תרבות היעד
- ב. גורמי דחיפה מארץ המוצא
- ג. גורמים נסיבתיים, המאפשרים את מימוש שתי קבוצות

הגורמים

הראשונות.

גורמי המשיכה לישראל של העולים מאתיופיה, כפי שעולה ממחקר זה וממחקרים אחרים, היו גורמים אידאולוגיים-דתיים: למרות הניתוק מהעם היהודי והבידוד בתוך התרבות הנוצרית הדומיננטית, שמרו הפלשים על ייחוד ועל זהות יהודית-דתית איתנה ואוטנטית, שבמרכזה הכיסופים לירושלים והאמונה בגאולה ובשיבת ציון. האמונה הייתה שציון היא ארץ זבת חלב ודבש, היהודים בה הם קדושים וטהורים, וכוהנים מהלכים בחוצותיה בבגדי לָבָן (ראו עוד בן גל, 1988; קימרלינג, 1998).

המשתתפים במחקר זה הדגישו את מרכזיותם של גורמי המשיכה לארץ הקודש והתנגדו להסבר בדבר הגורמים הדוחפים כמניעים להגירה. על-פי קימרלינג (1998), את הגורמים הדוחפים יצרו חילופי שלטון באתיופיה, הרעה במצב הסוציו-כלכלי, איום על קיומם האתנו-דתי והתערערות הסמכויות המסורתיות של הפלשים. כל אלה הביאו לבריחתם של עשרות אלפים לסודן ולמותם של רבים בדרך. השמות במחנות בסודן גרמה להתפוררות הקהילה, המשפחה וזהותו העצמית של הפרט: טקסי דת לא נערכו,

צעירות נחשפו למעשי התעללות. המסע לישראל (ב'מבצע משה') מתואר בפי משתתפי המחקר כמאורע טראומטי. היה מי שהשווה זאת לאירועי השואה והלין על כך שסיפור עלייתם של עולי אתיופיה לא תועד דיו ולא נכלל בהיסטוריה הגבורה הציונית-ישראלית. קימרלינג (1998) טוען אכן כי שוליותם על עולי אתיופיה בחברה הישראלית משתקפת גם בזיכרון הקולקטיבי הישראלי. כמו-כן נגוסה

(1996) מלין על כך שאף עדה לא עברה תהליך כה נוקשה ואכזרי של בדיקה וניפוי. לטענתו, ממשלת ישראל מציבה מכשולים רבים בפני הגעתם של יהודי אתיופיה לארץ ובפני קליטתם.

משתתפי המחקר דיווחו על קשיים מהותיים בהסתגלות (ראו על הנושא אייזיקוביץ' ובאק, 1991) עם העלייה לארץ: הלם תרבות (המאופיין בחוסר אונים, בלבול, חוסר הבנה וחוסר אפשרות לשלוט במתרחש), השפה שניצבת כמחסום בין העולה ובין החברה, קצב הזמן המהיר של החברה הישראלית וקשיים בולטים שסובלים מהם מבוגרי העדה. מחקרים מסבירים כי במעבר מתרבות אחת לתרבות שנייה, המהגרים נדרשים לעבור תהליך של רכישת תרבות (culture acquisition) או תירבות (enculturation). בתהליך זה המהגר רוכש

מיומנויות חדשות, לומד לבצע תפקידים חדשים ולבנות לעצמו דימוי עצמי וסטטוס, תוך רכישת מערכת ערכים ונורמות מתאימה (דוידוביץ', 1999; מירסקי, 1992; ליסיצה ופרס, 2000; שמאי, 2000, בתוך www.library.leadersnet.co.il).

חוקרים שונים (הראל, 1994; דרזנון ושפרינגמן, 1999; סולודקינה, 1995; קירמאייר ופרלמוטר, 2001; רוטנברג וטובין, 1995; שמאי, 2000) מציינים שני תהליכים של הסתגלות, המתרחשים בהגירה: דה סוציאליזציה (de-socialization) - המהגר מוותר על ערכים ונורמות מהסטטוס שלו בעבר; רה סוציאליזציה (re-socialization) - המהגר חוש סטטוס וערכים חדשים. תוך כדי התרחשותם של התהליכים אלה העולה עשוי להרגיש מבולבל ומיואש, משום שאינו יכול עוד להשתמש בכללים ובנורמות של חברת המוצא ועדיין לא רכש לו נורמות של החברה החדשה. הקושי בפענוח הקודים החברתיים והתרבותיים של הסביבה החדשה וחוסר הרלוונטיות של המערכות הישנות גורמים למהגר לחוש חסר אונים, חסר תועלת ומשולל הערכה עצמית.

בקרב עולי אתיופיה השינויים החברתיים קיצוניים ביותר - משפחות רבות נקרעו: חלקן עלה לארץ וחלקם נשאר באתיופיה. מלבד זאת, השינויים בתפקידים הקודמים ובסטטוס הם טוטליים: עיסוקים שמהם התפרנסו העולים (חקלאות ומלאכה) וכלי ההישרדות שהם פיתחו בארץ מוצאם - כל אלה הפכו לבלתי שימושיים ובלתי מתאימים בישראל. ממצא משמעותי בהקשר זה הם דבריו של מ' בראיון איתו: ' באתיופיה יכולתי להיות מורה ומדריך... עכשיו כל מה שידעתי לא שווה: זהות, אוכל, תלבושת, דיבור (...) כמו תינוק, עיוור, חירש, אילם'.

מחקרים מדגישים שכלל שהפער בין התרבויות גדול, כך קשה יותר תהליך השתלבותו של המהגר. התרבות שממנה באו העולים מאתיופיה הייתה כפרית,

מסורתית ואורלית, וסגורה במידה רבה מפני שינויים מבחוץ. העלייה לישראל גרמה לשינוי תרבותי חד אצל עולי אתיופיה ולוותה במשבר קליטה בכל תחומי החיים: מעבר קיצוני מחברה מסורתית לחברה מודרנית מתפתחת. המוסכמות הקיימות נשברו, ועורערו נורמות וערכים תרבותיים, משפחתיים, כלכליים, דתיים וחברתיים, שיהודי אתיופיה הורגלו אליהם במשך דורות רבים. מאידך, הם היו חייבים לאמץ ערכים

ונורמות חדשים. ניכרים אצלם בלבול וחוסר התמצאות, בשל המפגש עם העולם השונה (קניאל, 1990; ברבר, 2001; רומי וטל-בר-לב, 2001). התברר כי קצב החיים של החברה הישראלית מהיר מדי ומבלבל לגבי העולים מאתיופיה. מחקרו של בן-עזר (בתוך קניאל, 1988) מסביר שמושג הזמן בקרב האתיופים הוא מעגלי ומחזורי ושונה מהזמן הקצבי של התרבות המערבית. חסרונו של הזמן המעגלי גורם לדיס-אוריינטציה ופגיעה בתפקוד בקרב העולים.

כן נמצא כי קיים פער עצום בין המימד האוטופי, שאפיין את תפיסת ישראל בעדה האתיופית טרם העלייה, לבין המציאות שטפחה על פניהם. העולים מאתיופיה, שקיימו אורח חיים יהודי (על-פי מסורת עתיקה), ציפו למדינה שכל אנשיה דתיים. המשבר השני שנתקלו בו נבע מהכפייה הדתית והצורך להוכיח את יהדותם. סולודקינה (1995) מגדירה קשיים אלה כקשיים לא חומריים, ומציינת שהם גדולים יותר כאשר ישנו פער בין אפיוני הציוויליזציה של העולים ואפיוני ארץ הקליטה, ופער בין הציפיות למציאות.

חוקרים אחרים (מירסקי וקאושנינסקי, 1994; דותן ושפיר, 1995; וייל-טנא והופמן, 1996; שמאי, 1999; Sabar, 1999) דנים בשלבים של ההסתגלות ברמה הפסיכולוגית: משלב האידאליזציה, שבגללה הארץ החדשה נתפסת כאידאלית, דרך שלב הביקורת והדיכאון הגורמים למהגר מפתח עצב, חוסר אונים ופסיוויות, ועד להסתגלות המפוכחת, המשרה על המהגר תחושה של שליטה ויכולת להשפיע, ולהסתגלות השלמה המביאה לכך שהמהגר מזוהה על ידי חברי התרבות החדשה כשותף מלא בה.

אנחנו מצאנו אפיון אחר במקצת של שלבי ההסתגלות ברמה הפסיכולוגית: שלב האידאליזציה החל עוד באתיופיה, ועם העלייה לארץ באה האכזבה. מתברר גם שחלק מהעולים מאתיופיה מקובעים בשלב הדיכאון זמן רב, מבלי יכולת לעבור לשלב הבא של ההסתגלות, ואף גרוע מכך: יש המגיעים להתאבדות. ראוי להדגיש את קיומם של הקשיים הגדולים ביותר בקרב מבוגרי העדה דווקא. מחקרים מסבירים שבאתיופיה הייתה שמירה על חלוקת תפקידים ברורה בתוך המשפחה, תוך תפיסת המשפחה כערך עליון. עם העלייה לארץ נחלשה סמכות ההורים ונשבר מבנה המשפחה המסורתי, בשל היפוך בתפקידים בין

ההורים ובניהם ובשל קליטת הנוער מאתיופיה בפנימיות (קימרלינג, 1998).

מחקרים מציינים שלכל מהגר יש נוסחת הסתגלות משלו. נסיבות ההגירה והמטען האישי של המהגר יקבעו אם ההגירה תהיה אקט של גדילה והתפתחות או להיפך

(הראל, 1994; שמאי, 1999; Grinberg & Grinberg, 1989). לפי ממצאינו, לרצון האישי העז להצליח היה משקל נכבד בהסתגלות, ללא קשר לנסיבות ההגירה. מעבר לכך, הסתבר לנו שההתנסויות הלא קלות שעברו העולים היוו גורם מניע להצליח. מחקרים בקרב צעירים אתיופים מציינים שהקונוטציות השליליות שיש לצבע עורם, והאיום המתמיד על הערך העצמי, הפכו בקרב עולי אתיופיה לאתגר ודחפו אותם להוכיח את יכולותיהם (שבתאי, 2001; Shabtay, 2000). מעניין יהיה לבדוק עניין זה גם בקרב מבוגרים שאינם משכילים.

נמצא כי הולם התרבות בקרב העולים מאתיופיה הוא גדול בשל הפערים התרבותיים. אולם קליטת העולים בעבר בבתי מלון ובמרכזי קליטה רק הנציחה את חוסר האונים ואת התלות של הנקלטים. השיקול שעמד בבחירת אופי הקליטה של העולים מאתיופיה הוא ברור: בשל ההבדלים התרבותיים, המיומנויות הנמוכות וההון האנושי הדל, הקליטה בדרך זו תוכננה כדי להקל על הסתגלותם (ברנדס, 1996; פרסומי המשרד לקליטת עלייה, 1998; www.jajz-ed.org.il). אולם נמתחה על כך ביקורת: הטענה היא שהקליטה הביורוקרטית של העולים התאימה לצורכי המערכת הישראלית ובסופו של דבר ביטאה סגרגציה ולא אינטגרציה. הטיפול בעולים מאתיופיה כאוכלוסייה נזקקת וריכוזם במרכזי קליטה ניתקו אותם מתפקידיהם היומיומיים, עיכבו את השתלבותם והפכו אותם לפסיוויים ולתלויים במוסדות הקליטה ובאנשיהם; עקב כך גם נפגעו אפשרויות התעסוקה שלהם. מרכזי הקליטה הפכו למגורי קבע ולכעין 'גטאות', והאולפנים וההקצבות-למחיה היו למקלט מפני יציאה לעבודה. כאשר עולה אינו מסוגל לבצע את תפקודיו השגורים ולהיות אדון לחייו, ניטל ממנו גם כבודו (פרץ, 1995; קימרלינג, 1998).

שאלת מחקר מס' 2 - מאפייני המפגש של העולים מאתיופיה עם הממסד ועם החברה הישראלית

לדעתנו, נודעת חשיבות רבה לבדיקת אופיו של המפגש בין העולים מאתיופיה והחברה הישראלית כחלק אינטגרלי מתהליך הקליטה. מחקרים מדגישים שתהליך הקליטה מושפע מכיוונים שונים - אקולטורציה (acculturation) של המהגר, רצונו להיקלט בחברה החדשה, ומוכנותה של זו לקבלו בתוכה (שמאי, 1999; ליסיצה ופרס, 2000). קליטה מוצלחת מתקיימת כאשר המהגר מגלה הזדהות עם סביבתו החדשה ומצליח לקיים איתה אינטגרציה מלאה (דוידוביץ', 1999). כאשר פעולות הקליטה אינן מתחשבות בייחוד התרבותי של המהגרים, ייקלטו הללו תוך כניעה וויתור על זהותם, ערכם העצמי יתמעט ותחושת ההשפלה שלהם תגדל (Dotan, 1990).

מתברר ממחקרנו כי המודעות לשוני בצבע העור עלתה עם המפגש הראשוני של העולים מאתיופיה עם החברה הישראלית. ממצאים משמעותיים בהקשר זה הם דבריה של א': 'החוויה הקשה ביותר היא לראות שאתה שונה... כולם לבנים ואני שחורה (...). עולה מאתיופיה... גם אחרי 40 שנה... הצבע לא ירד בכביסה'. ר': 'עולה חדש מאתיופיה הוא מתויג... יש לו תווית, שיהיה לו קשה להיפרד ממנה'.

גם מחקרים אחרים העוסקים בעליית יהודי אתיופיה מצאו תחושת שוני מהותית בקרב העולים על רקע המראה החיצוני. קימרלינג (1998) טוען שהבעיות שליוו את כניסתם של האתיופים, בעלי צבע עור שחור, למדינת היהודים נראו כהוכחה ניצחת לטענה שהיהדות היא גזע והציונות היא גזענות. הפלשים אמנם הצליחו לבנות לעצמם זהות, דימוי וכינוי, המתקשרים עם היהדות ועם ישראל ('ביתא ישראל'), אולם בגין צבע עורם, ספק במוצאם היהודי והון אנושי דל, הם מקובעים בחברה הישראלית בעמדה נחותה ושולית ומתויגים חברתית כ'שחורים'. בתחילה הניחו יהודי אתיופיה שצבע העור פחות חשוב בישראל מאשר הדת והזהות, ולכן נאבקו לגיבוש זהותם כיהודים. אולם הם גילו שלצבע עורם קונוטציות שליליות של נחיתות, והוא מהווה איום מתמיד על הערך העצמי שלהם (שבתאי, 2001; Shabtay, 2000).

לחלק מהעולים יש זהות תרבותית חצויה – כך גם עולה מממצאי הראיונות שעשינו. מחקרים שונים מנמקים את הסיבות לזהות החצויה:

הנימוק הראשון הוא שאין דגם של 'ישראליות', שניתן לזהות ולהזדהות איתו (פרץ, 1995). הנימוק השני - היותם קבוצת מיעוט. קשיי זהות של קבוצות מיעוט מהווים מקור לקשיים רגשיים ברמה הפסיכולוגית: הערכה עצמית נמוכה, תחושות ניכור ושוליות או תחושת בלבול בזהות (בן שלום והורנצ'יק, 2000). בשל כך רכשו להם העולים זהויות אחדות, שמפחיתות את תחושת הניכור (ברבר, 2001).

ההסתגרות והחשדנות של בני העדה האתיופית הם חלק מתרבות העדה – כך עולה מממצאינו. פרץ (1995) מסביר את הסתגרות בני העדה כסולידריות שנוצרה בשל ההתמודדות עם שאלת ההזדהות. קפלן (1997) מנמק סולידריות זו כתגובה בפני התערבות פולשנית בחיי הקהילה. שבתאי (1995) מציינת כי על רקע פערים תרבותיים, הקהילה האתנית של המהגר הופכת למקור התמיכה העיקרי שלו. המובלעות האתניות נתפסות אמנם בחברה הקולטת כ'גטו תרבותי' המנציח את סטטוס הזרות, אולם הן משמשות מסגרות-מעבר זמניות, התומכות בתהליך הקליטה בחברה החדשה. במקרה של עולי אתיופיה הסתגרות זו היא מאולצת, משום שהתחוויר להם כי למרות רצונם לעבור תהליכי אקולטורציה, הם נותרו מזוהים כקבוצה אתנית-גזעית נפרדת.

ספקטור (1995) מציינת שמצבו של איש המעמד הנמוך או המהגר מחברה מסורתית בקשר למימוש זהותו קשה. הוא אינו יכול לממש אף אחת מהזהויות שרכש בארץ מוצאו, משום שהצפנים המוכרים לו אינם רלוונטיים לתרבות החדשה. בשל כך הוא חווה מצב של אובדן, בלבול תפקידים ואי-ביטחון בזהות. השירותים החברתיים, המודעים למצבו ולכישוריו הלקויים, ינהגו בו בפטרונות.

דעות קדומות וסטראוטיפים היו מאפיינים נוספים בחוויית המפגש עם החברה הישראלית. למרות שישראל מורכבת מחברת מהגרים, קסנופוביה קיימת בה והיא מופנית כיום בעיקר כלפי עולי אתיופיה. ייחודם הוא בצבע עורם, תרבותם והמבנה החברתי שלהם, ייחוד שדחק אותם לשולי החברה הישראלית והפך אותם למטרה לעמדות שליליות. באופן פרדוקסלי, הגזענות מתבטאת גם בתפיסה שיש לנהוג ב'קבוצה מיוחדת' זו ברכות, בשל השקט והעדינות המייחדים את התנהגותם ושיש להיזהר מפני דחיקתם לעבודות השחורות (Seeman, 1997).

המשתתפים במחקרנו נמנעו מהשימוש במילים 'גזענות' ו'שנאה', אך השתמשו במושג 'דעות קדומות וסטראוטיפים' שלקתה בהם, לדעתם, החברה הישראלית ביחסה כלפיהם, ובכך חסמה בפניהם הזדמנויות. מחקרים מבססים את תופעת הסטראוטיפים על תאוריית 'האיום המוכלל', שלפיה הסטראוטיפ משמש הגנה על החברה הקולטת מפני מקור מאיים. האיום שמהווים לכאורה האתיופים הוא קטן, משום שהם אינם נתפסים כמתחרים על מקורות תעסוקה יוקרתיים או כ'מסכנים' את התרבות הישראלית. אולם העלייה מאתיופיה עוררה חששות מפני מחלות מידבקות ומפני הפגיעה ברמת הלימודים הכללית (ראו עוד שורצוולד וטור-כספא, 1997; 1996; Stephan & Stephan).

ממצאינו עולה כי הדרה חברתית (social exclusion) הייתה בהקשר זה פועל יוצא של הדעות הקדומות. המשתתפים דיווחו על הדרה ממקומות עבודה ובתוך מקום העבודה. הדרה חברתית מקבעת קבוצות בשוליים ויוצרת תחושות קיפוח, זרות וניכור, החוסמים צמיחה (כהן, 2001; Bergman, 1995). נראה שמסיבה זו ומחמת חוסר ביטחון בכישוריהם, נותרו משתתפי המחקר בשוליים, כרבים מבני עדתם, גם מבחינה תעסוקתית.

המשתתפים שרואיינו הטילו אחריות מלאה על הממסד לתהליכי ההדרה שחוו, על רקע יצירת הסללה בתהליכי המיון החברתיים. לדוגמה: הם שוכנו במרכזי קליטה ושולבו באולפנים לחסרי השכלה פורמלית, למרות שהם עצמם היו צעירים משכילים. צעירים מתחת לגיל 18 נשלחו לפנימיות, במסגרת תוכניות העשרה מיוחדות, שם הופרדו מהתלמידים והוסללו לתוכניות מקצועיות. היה מי שהגדיר את שילובו בפנימייה כ'חטיפה'. השאר התייחסו לתהליך זה כאל אירוע לא חיובי בקליטתם, על שום ניתוקם ממשפחותיהם ועל שום החסימה מבחינה מקצועית וחברתית שנוצרה עקב כך. תהליך ההסללה שחוו הוגדר על ידי משתתפי המחקר כ'טעויות של שנות החמישים, שחוזרות על עצמן'. (כהן, 2001) מציין שמערכת החינוך יצרה בשנים קודמות הסללה אתנית, בהפנתה את התלמידים המזרחיים למסלולים מקצועיים, שחסמו אפשרות לרכוש תעודת בגרות, המהווה כרטיס כניסה להשכלה אקדמאית. רוב התלמידים העולים מאתיופיה לא השתלבו בסופו של דבר בחינוך הגבוה.

שאלת מחקר מס' 3- תרומתו של האולפן לעברית לעולים מאתיופיה בתהליך הקליטה

בני העדה האתיופית מתריעים מפני חזרה על גישת כור ההיתוך של שנות החמישים – כך עולה מממצאינו. הם מצדדים בגישה רב תרבותית כחלק חשוב ביותר של שמירת מסורת העדה עתיקת-היומין, שמירה על זהות העדה ושילובה בין שאר התרבויות, שהחברה הישראלית מכילה. להלן ציטוטים משמעותיים בהקשר זה: '... מי שלא יודע את העבר שלו, גם העתיד שלו לא יהיה ברור... זה נותן כלי יותר חזק... לא מטשטשים הגבולות (...). כמו עץ שלא יכול בלי שורשים'.

גם מחקרים אחרים מותחים ביקורת על תוכנית הקליטה של העולים מאתיופיה, שלא הפנימה את לקחי הקליטה של שנות החמישים, הייתה עיוורת לצורכיהם ולא התחשבה ברגשותיהם וזהותם של עולי אתיופיה (קימרלינג, 1998; ליסיצה ופרס, 2000, www.amalnet.k12.il). מחקרים נוספים מדגישים את הצורך בגישה רב תרבותית, הדורשת לכבד 'אחרות' ופולרליזם, מתוך גישה שעמים ותרבויות שונים זה מזה, ולכן לכל קבוצה יש זכות לזהות חברתית, וששום תרבות אינה יכולה לשפוט תרבות אחרת (קשתי, 1997; לביא, 2000). דברי א', אחד המראיינים שלנו, ממחישים בבירור את שלילת ההבחנה בין תרבות עממית לתרבות גבוהה: 'כעולה מאתיופיה, יש לי תרבות מעולה... אני לא רק לוקח, אני גם נותן'. מסתבר שהחברה הישראלית היא אמנם חברה מגוונת מבחינת הקבוצות האתניות שונות החיות בה. אולם מההיבט האידאולוגי, היא איננה רב תרבותית, בשל תפיסותיה המוטעות לגבי השונות תרבותית ו'ניהול' לא נכון של השונות (סבר, 2001). חינוך רב-תרבותי מאמין שהכרת התרבות, ההיסטוריה והלשון של מיעוטים, מתוך יחס כבוד אליהם, תצמצם את הניכור (פפה, 1997; מאוטנר ושגיא, 1998; לביא, 2000; קורן, 2001).

מחקרים מצדדים ב'מודל המשלב' – משמע משלב בין התרבות הקולטת ובין תרבות המוצא, תוך מתן כבוד לכל אחת מהן ותוך הבלטת הערך המוסף של השוני. שני הצדדים השותפים למפגש נלקחים בחשבון, כך שעמדות החברה הקולטת חיוביות כלפי כל אחד מהם. מודל זה שונה מ'מודל ההטמעה', המעוגן בתפיסת כור ההיתוך, שבמסגרתו לא מתקיים מפגש משמעותי עם החברה הקולטת. תוצאת תפיסה אחרונה זו עלולה

להיות החרפה בדעות קדומות ובסטראוטיפים שליליים מצד הקולטים, ועיסוק בבעיות אישיות כעניין מרכזי והתפתחות תלות במדריכים ובסומכים אצל העולים (גבריאלי, 2000; שמאי, 2000; Berry, 1992).

ממחקרנו התבררה החשיבות שבקליטה רב תרבותית, במיוחד במקרה של העולים מאתיופיה, משום שתרבות המוצא של עולי אתיופיה הייתה כפרית ומסורתית, הנוטה לשימור עצמי וסגירות (ראו עוד בן-גל, 1988; קניאל, 1988). יש חשיבות להשבת הקייסים למעמד הקודם, ככלי חשוב לקליטה רב תרבותית ולגיבוש העדה. שלילת מעמד הקייסים כמי שמוכרים לצורכי עריכת נישואין, גירושין וקבורה, נתפסה בעיני האתיופים כהשפלה וכגילוי של גזענות (קימרלינג, 1998). כחלק מתפיסת הרב תרבותיות, על הקולטים לכבד ערכים מרכזיים בתרבות האתיופית, כגון ערך הכבוד. בן-עזר (בתוך קניאל, 1988) עוסק בערכים מרכזיים בתרבות האתיופית, ומציין את ערך הכבוד כחשוב ביותר, ואת העלבון כרגש הדומיננטי. אי התייחסות אליהם נתפסת כמכוונת וכמבטאת שנאה.

העולים רואים באולפן לעברית תחנה ראשונית וחשובה, הנותנת להם שני כלים משמעותיים ביותר: לימוד השפה, ומידע על החיים בארץ. משתתפי המחקר רואים בשפה העברית 'גשר' ו'כרטיס כניסה' לחברה הישראלית. מבחינת העולים מאתיופיה, המידע שצריך להינתן להם באולפן הוא 'מפת דרכים' לניווט בחברה הישראלית. משמעותיים בהקשר זה הם דברי ע': 'המורים לעברית הצליחו בקליטה יותר מכל ממסד אחר. חבורה של אתיופים שיושבים במסעדה ומדברים עברית ולא אמהרית, זאת הצלחה יתירה...!'

יעדיו של האולפן לעברית הם הנחלת הלשון וקליטה תרבותית וחברתית של העולה. מטרת האולפן משקפות יעדים אלה ומוגדרות על-פי הצורך העיקרי של העולה הלומד להשתייך לחברה הישראלית ולהיות חלק מתרבותה. היבטים רבים בחיי העולים קשורים למיומנויות השימוש בשפה, ויש להם השפעה חזקה על הזיקה לישראל (פרץ, 1995; פרלמוטר, 1998; מנחם וגייסט, 1999; קירמאייר ופרלמוטר, 2001; moia.gov.il).

מחקר שנערך בקרב עולים מרוסיה מסווג את המוטיבציות ללמוד עברית: האינטגרטיביות, הערכית, האינסטרומנטלית והתרבותית (ברבר, 2001; ראו עוד Lam, 1993; Yaron & Poggeler, 1993). תוכנית

הלימודים המיוחדת לעולי אתיופיה משקפת את ההתייחסות למוטיבציות השונות, מבחינת התוכן והתהליך: מבחינת התוכן, התוכנית מתאימה למיומנויות הלמידה המאפיינות חברה אורלית-מקשיבה, והיא כוללת היבט בין-תרבותי, שימוש בשפת האם של העולים ובניסיון חייהם, וכן שיתוף העולים בתהליך הלמידה; מבחינת התהליך, קליטת העולה מבחינה רגשית-חברתית היא תנאי להשגת המטרות הלימודיות (פרלמוטר, 1995; קורן, 2001). אולם קורן מדווחת שתוכנית הלימודים, בגרסתה בעבר, נכשלה, מפני שהמורים לא שיתפו פעולה בדיאלוג הרב תרבותי כאמצעי להעמקת האמון וחיזוק הקשר עם העולים, כך שלא נוצר קשר בין המורים לבין יוצאי העדה והלומדים.

המרואיינים במחקרנו ציינו שבתחילת דרכם בישראל השפה העברית לא הצטיירה להם 'לגשר' כי אם 'למחסום'. מחקרים (אולשטיין ופרסמן, 1997; דרזנין ושפרינגמן, 1999; Gitelman, 1995) מסבירים את הקושי ברכישת השפה: קיים קשר בין זהות ולשון - כאשר אדם רוכש שפה חדשה הוא רוכש גם זהות חדשה, העלולה לסתור את הזהות הקודמת. כמו-כן יש כאלה שהשפה מייצגת לדידם את כל הדברים המאיימים שבארץ החדשה. קשיים בקליטה ויחס שלילי ללשון החדשה כאל מייצגת התרבות עלולים להאט את רכישת השפה. יש בכך כדי להסביר את הופעת השפה כמחסום עם העלייה לארץ. גם פרלמוטר (1995) מציינת שהבדלי התרבויות, שינוי באורח החיים וחוסר הניסיון בלמידה מסודרת מקשים על רכישת השפה.

גורם מעכב נוסף ברכישת השפה הוא חשדנות בני העדה והסתגרותם. ויינגרוד (Weingrod, 1995) מתייחס לכישלון ברכישת שפה כאסטרטגיה של העולים להציב מחסום סמלי בפני לא-אתיופים. מחקרן של אולשטיין ופרסמן (1997) מדגיש יותר את בעיית העדר סביבה לשונית דוברת עברית ובידוד לשוני כגורמים המקשים על רכישת השפה.

רכישת השכלה היא ללא ספק כלי חשוב ביותר לקידום בני העדה ולשילובם. כהן (2001) מדגיש שהכללה (אינטגרציה) של עולים/מהגרים עשויה להתרחש בעקבות העצמת הזהות האישית והקבוצתית ובאמצעות רכישת ידע והשכלה, הכוללים מיומנויות תפקוד. מחקרים שונים מעלים את הטענה הביקורתית שהחברה הישראלית איננה הוגנת בחלוקת הכוח

והמשאבים ואינה מתמקדת בהעלאת רמת ההשכלה כפתרון לבעיית האבטלה, הפערים החברתיים והכלכליים (כהן, 2001; סבר, 2001).

סיכום: בניית תאוריה ומודל לקידום תהליך הקליטה של

העולים מאתיופיה

לתהליך הקליטה של העולים מאתיופיה יש שלושה מאפיינים משמעותיים, שבאו לידי ביטוי בעוצמה ובשכיחות גבוהה בשלושת כלי המחקר:

האחד, חוויית העלייה מאתיופיה והקליטה בארץ: חוויה שתחילתה בכיסופים להגיע אל 'הארץ המובטחת' והמשכה בקשיי הסתגלות רבים בארץ.

המאפיין השני הוא המפגש המנוכר עם הממסד ועם החברה הישראלית.

המאפיין השלישי, שנתפס כגורם מקדם בתהליך הקליטה, הוא הקניית מיומנויות השפה והדרכה מתוך גישה רב תרבותית באולפן לעברית.

קליטה מוצלחת מותנית בשני צדדים: העולה מאתיופיה ומסוגלותו להיקלט בחברה הישראלית, ומוכנותה של זו לקבלו בתוכה. יחס חיובי של החברה הישראלית

אל העולים יקל את חוויית הקליטה. בד-בבד, חוויית קליטה חיובית יותר תקל את המפגש עם החברה הישראלית. האולפן לעברית הוא גורם רב-משקל בקידום תהליך הקליטה: באמצעות הקניית מיומנויות השפה והדרכה באולפן לעברית, מתוך גישה רב תרבותית, יועצמו העולים במישור הרגשי, במישור הקוגניטיבי ובמישור החברתי. **במישור הרגשי -** האולפן עשוי לרכך את קשיי ההסתגלות בתהליך הקליטה בישראל; **במישור הקוגניטיבי והחברתי -** הדרכה והקניית מיומנויות השפה מתוך גישה רב תרבותית משלבת באולפן לעברית עשויים לגשר ולצמצם את הניכור במפגש של העולים מאתיופיה עם הממסד ועם החברה הישראלית. תהליך זה הוא דו-כיווני: חוויית קליטה חיובית ומפגש מפרה עם החברה הישראלית יקדמו את תהליך הקליטה; מאידך, קידום תהליך הקליטה יקל על המפגש של העולים עם החברה ועל קשיי ההסתגלות.

המלצות

אחת ממטרות-העל של מחקר איכותני היא גרימת שינוי לצורך שיפור. מטרת ההמלצות שלנו היא להביא להעצמת העולים מאתיופיה, להעלות את הישגיהם בלימודים ולשפר את קליטתם התרבותית, החברתית, הלשונית והתעסוקתית כאנשים עצמאים ומשולבים היטב בחברה הישראלית.

התוכנית שלהלן כוללת אסטרטגיות לקליטת העולים מאתיופיה, המתחשבות בפן הרגשי, בפן הקוגניטיווי ובפן החברתי של העולה.

תוכנית פעולה לשיפור ההוראה באולפן לעולים מאתיופיה

לוח זמנים : הפעילויות ייערכו במשך 11 חודשים (חודש הכנה + 10 חודשי אולפן).

אוכלוסיית היעד: העולים החדשים מאתיופיה והצוות הקולט - המנהלת, המורות לעברית והמורים בני העדה האתיופית.

מסגרות פעולה:

בניית מסגרת האולפן הבסיסית

- דחיית מועד הלימודים באולפן גיור לתקופה שלאחר סיום האולפן לעברית תסייע לעולים להתמקד יותר בלימודים באולפן לעברית.
- תיאום ציפיות בין המורות לעברית, המורים בני העדה והעולים החדשים - העולים ידברו על ציפיותיהם מהחיים בארץ ומהלימודים באולפן, וכך הם ירכשו תחושת ביטחון, רווחה וכבוד.

קידום התלמידים בדרכים מיוחדות

- בחירת 'תלמיד השבוע' בכל כיתה – תלמידים שיוכיחו התקדמות ורצון להצליח, יזכו בתעודת 'תלמיד השבוע'. אתגר זה יהווה כלי להעלאת המוטיבציה בקרב התלמידים.

- יצירת 'שעת חלון' או 'יום תלמיד' למפגש אישי עם התלמיד – המורה תתגבר תלמידים מתקשים באופן פרטני, בעוד תלמידים 'חזקים' יותר יזכו לקידום. התכוונות המורה אל התלמידים באופן אישי תעצים ותקדם אותם.
- יצירת פעילות לימודית ב'רחוב הישראלי'. - המורה והתלמידים, כהמשך לתחומי התפקוד שנלמדו בכיתה, יערכו יציאה לסופרמרקט, לבנק ועוד. הידע המעשי הניתן לתלמיד יקנה לו תחושת ביטחון ומיומנות לברר מידע ולדווח על קשיים, ויכולת לתפקד ולשרוד במיומנויות יומיומיות.
- מרצה אורח – בכל שבוע יוזמן אל הכיתה מרצה אורח מהחברה הישראלית. הכיתות ברמות הנמוכות יותר יתרגלו עם המורה שאלות לפני בואו. המטרה תהיה 'לדעת לשאול' יותר מאשר לקבל מידע. כיתות מתקדמות יותר יקבלו רשימת מילים לפני בוא האורח, ובמהלך הרצאתו התלמידים ישאלו אותו שאלות. פעילות זו תחשוף את התלמידים לחברה הישראלית ותקנה להם ביטחון ביצירת קשר ובקבלת מידע.

קידום הכשרת המורים

סדנה למורים המיועדת לפיתוח שיעורים עתירי הפעלה - גיוון באמצעי ההוראה יעשירו הן את המורה והן את התלמיד, שיועשר באמצעי למידה פרונטליים פחות.

העצמת התלמידים על ידי שאיבה מתרבותם

- קיום שעת חברה ותרבות - 'מאתיופיה באהבה'. – התלמידים יתכוננו בבית להציג בפני הכיתה שיר, ריקוד, סיפור או המחזה מהתרבות האתיופית. מעצם מתן לגטימציה לתרבות המוצא העולים יחוו רווחה נפשית, יפחת חוסר האונים שלהם, יחוזק ביטחונם העצמי והם יפתחו עמדה חיובית כלפי תרבות הקולטים והאולפן.

מתוך ראייה רב תרבותית זו של האולפן, תתחזק הגאווה האישית והעדתית של התלמידים, ומתוך כך גם האסרטיביות והמסוגלות להישיר מבט לעיניה של החברה הקולטת.

- הפקת מופע 'בין אתיופיה לישראל' בהשתתפות המורות לעברית, המורים בני העדה והעולים החדשים. העולים ומורי האולפן יעלו מופע בשפה העברית, בליווי ריקודי-עם ושירים אתיופיים. המופע יתאר את החיים באתיופיה, העלייה לישראל והחיים בה. פיתוח גישה רב תרבותית תעצים את העולים. האתגר בשינון התפקידים למופע יגביר את המוטיבציה ללימוד השפה ומתוך כך גם ישופרו ידיעותיהם. המורים לעברית והמורים בני העדה יתרגמו את חווית המופע המשותף לתהליך של עבודה משותפת.

תוכנית פעולה במישור החוץ-אולפני

- ההיסטוריה של יהודי אתיופיה תשולב בהיסטוריה ה'יהודית' בכלל. לשם כך יש צורך בשיתוף פעולה בין האגף לחינוך מבוגרים של משרד החינוך לבין מערכת החינוך הפורמלית. ועדה משותפת של האגף לחינוך מבוגרים ומערכת החינוך הפורמלית תמנה צוות היגוי, שיאסוף ויערוך את סיפורי העלייה והגבורה של יהודי אתיופיה. סיפורים אלה ישולבו בתוכנית הלימודים של בתי הספר. שילוב ההיסטוריה של יהודי אתיופיה באמצעות תוכנית הלימודים הבית ספרית יסייע בהכלת בני העדה בתודעה הישראלית הקולקטיבית, וישפר את יחס החברה הישראלית אל העולים.
- תיווסד קבוצת תמיכה של עולים ותיקים במרכז הקליטה למען עולים חדשים - 'עולה למען עולה'. תקופה כה ארוכה ללא מחויבות יוצרת תלות וחוסר ביטחון עצמי, ובכך נוצרת הדרה חברתית וחסימה. סיוע העולים אלה לאלה ושינוי הסטטוס מ'נקלט' ל'קולט' ישנה גם את התדמית

מ'תלוי' ל'תומך', יסייע ברכישת זהות תרבותית וייצור אינטגרציה.

- יוקמו מסגרות אולפני-המשך והשלמת השכלה לעולים, שיפתחו בפני העולים אפשרויות תעסוקה.
- תיבחר מנהיגות העדה, המורכבת מזקני העדה והדור הצעיר – המנהיגות העדתית תסייע לעולים בפתרון בעיות רוחניות, משפחתיות וחברתיות. מנהיגות העדה תעצים את העדה, תעודד את מבוגרי העדה ותשמור על שמכותם. מתוך כך יקטן מצב הדוחק והמצוקה של מבוגרי העדה.

מקורות

אולשטיין, ע' ופרסמן, ר' (1997). זהות, עמדות ורכישת השפה אצל עולים מחבר המדינות בישראל של שנות ה-90: יחסי גומלין. **הד האולפן החדש**, 73: 7-16. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

אייזקוביץ', ר' (1996). 'זה מה שאנחנו צריכים מבית ספר' - נוער עולה מחבר העמים על התנסותו החינוכית בישראל. בתוך י' קשתי ור' אייזקוביץ' (עורכים), **פנים המשתקפות במראה: תרבויות בישראל בשנות התשעים**. תל אביב: רמות.

אייזקוביץ' ר' ובאק, ר' (1991). מודלים המנחים את חינוכם של ילדים עולים בישראל. **עיונים בחינוך**, 52: 33-50.

בן גל, א' (1998), 'חסידה, חסידה, בשרי לנו בשורה'. **פנים: כתב עת לתרבות, חברה וחינוך**, 6: 37-39.

בן-עזר, ג' (1988). פרופיל פסיכו-תרבותי של העולה הצעיר מאתיופיה. בתוך **אגדה של עלייה- יהודי אתיופיה וקליטתם הלשונית** (עמ' 119-131). ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט.

בן-שלום, ע' והורנצ'יק, ג' (2000). זהות תרבותית והסתגלות בקרב נערים עולים בפרויקט נעל"ה 16. **מגמות**, מ (1-2): 199-217.

ברבר, י' (2001). דפוסי חברה, תרבות ופנאי בקרב עולים מבוגרים מחבר המדינות (עולי שנות ה-90). **גדיש**, ז': 163-181. ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים.

ברנדס, ע' (1996). קיבוץ גלויות - קליטת עלייה. בתוך ע' ברנדס (עורך), **הקפיצה השלישית- שינויים ורפורמות במערכת החינוך בשנות התשעים** (עמ' 115-126). משרד החינוך והתרבות.

גבריאלי, י' (2000). השתלבות העולים בחברה: הגישה הרב תרבותית. **הד הגן**, יוני 2000: 107.

דוידוביץ', ר' (1999). עולים מחבר המדינות וישראלים ותיקים - השוואת סולם הערכים. **הד האולפן החדש**, 79: 44-55. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

דותן, ח' ושפיר, נ' (1995). היבטים פסיכולוגיים בתהליך קליטת עלייה: קווי יסוד והמלצות. **הד האולפן החדש**, 70: 23-27. ירושלים: משרד החינוך התרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

דרזנין, א' ושפרינגמן, ר' (1999). הצעיר הרוסי הממולכד: דינמיקה דיכאונית ופסיכותרפיה במהגרים צעירים מבריה"מ לשעבר (חלק א'). **שיחות: כתב עת ישראלי לפסיכותרפיה**, 14 / 24: 28-34.

הראל, א"ש (1994). כמה היבטים על מעבר תרבותי. בתוך ר' ולר (עורכת), **בין שני עולמות** (עמ' 21-25). ירושלים: משרד החינוך והתרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

וייל-טנא, ל' והופמן, א' (1996). צרכים ומענים דיפרנציאליים בטיפול במתבגרים עולים מבריה"מ. **חברה ורווחה**, 6 (2): 7-30.

כהן, ר' (2001). חינוך מבוגרים כיוצר הליבה המשותפת של החברה הישראלית. **גדיש**, ז': 88-100. ירושלים, משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים.

לביא, צ' (2000). **הייתכן חינוך בעידן הפוסט-מודרניזם?** תל אביב: ספריית פועלים.

ליסציה, ס' ופרס, י' (2000). עולי חבר העמים בישראל - גיבוש זהות ותהליכי אינטגרציה. **סוציולוגיה ישראלית: כתב עת לחקר החברה הישראלית**, 1: 7-30.

מאוטנר, מ' שגיא, א' ושמיר, ר' (1998). הרהורים על רב תרבותיות בישראל.
בתוך א' שגיא (עורך), **רב תרבותיות במדינה יהודית ודמוקרטית** (עמ'
67-76). תל אביב: רמות.

מירסקי, י', ברוך-דריימן, י' וקדם, פ' (1999). לא טוב היות העולה לבדו: רשת
התמיכה החברתית של סטודנטים עולים מבריה"מ לשעבר. **חברה
ורוחה**, יט (1): 39-52.

מירסקי, י' וקאושינסקי, פ' (1994). עולים. בתוך ר' ולר (עורכת), **בין שני
עולמות** (עמ' 64-84). ירושלים: משרד החינוך והתרבות והספורט, האגף
לחינוך מבוגרים.

נגוסה, א' (1996). עלייה שחורה וגזענות לבנה. **מצד שני**, 2: 31-34.
סבר, ר' (2001). בוללים או שוזרים? מסגרת מושגים לבחינת סוגיות רב
תרבותיות. **גדיש**, ז: 43-53. ירושלים, משרד החינוך, האגף לחינוך
מבוגרים.

סולודקינה, מ' (1995). גורמים לא חומריים והשפעתם על הקליטה. **יהודי
ברית המועצות במעבר**, 2 (17): 166-175.

ספקטור, ג' (1995). רכישת העברית אצל עולי אתיופיה: בעיית הרקע
התרבותי-חברתי. **הד האולפן החדש**, 70: 8-15. משרד החינוך והתרבות
והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

פדהצור, ע' (1999). הזר, השונה והגר - התייחסות הישראלים לגרים
שבשערים. **מפנה: במה לענייני חברה**, 27: 23-26.

פפה, א' (1997). חינוך לשלום לקראת שנות האלפיים: היסטוריה חדשה, רב
תרבותיות ופוסט-מודרניזם בשירות החינוך לשלום. **עיונים בחינוך -
כתב העת הישראלי למחקר בחינוך**, 2 (2): 221-248.

פרלמוטר, ר' (1995). הנחלת הלשון בתנאים של מעבר בין תרבותי: מבוא
לתוכנית לימודים תקשורתית-תרבותית. **גדיש**, ג: 21-27. משרד החינוך
והתרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

פרלמוטר, ר' (1998). עברית ותרבות עברית לעולים: איזו עברית יש ללמוד
וללמד באולפן להנחלת העברית. **גדיש**, ה: 48-55. משרד החינוך
והתרבות והספורט.

פרסומי המשרד לקליטת עלייה (1998).

פרץ, מ' (1995). היבטים בקליטה הלשונית והמקצועית של עולי אתיופיה.
גדיש, ג: 28-34. ירושלים: משרד החינוך והתרבות והספורט.

קדרי, ג' (2002). **עליית יהודי אתיופיה**.
www.jajz-ed.org.il/100/Hebrew/CONCEPTS/alia5.html (13.12.02)

קורן, מ. (2001). התפתחות המימד הרב תרבותי בעשייה החינוכית של האגף לחינוך מבוגרים. **גדיש**, ז. משרד החינוך התרבות והספורט, עמ' 38-49.
קימרלינג, ב' (1998). הישראלים החדשים: ריבוי תרבויות ללא רב תרבותיות.
אלפיים: כתב עת בין-תחומי לעיון, הגות וספרות, 16: 264-308.
קירמאייר, פ' ופרלמוטר, ר' (2001). קליטה תרבותית של עולים חדשים - כיצד? **גדיש**, ז: 127-137. ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים.

קניאל, ש' (1997). **כתיבת עבודת מחקר בחינוך הגבוה**. תל אביב: דקל.
קפלן, ס' (1997). התנגדות יומיומית בין יהודי אתיופיה - מבט מן המחקר, מבט על המחקר.

תיאוריה וביקורת, 10: 163-173.
קשתי, י', אריאלי, א' ושלסקי, ש' (1997). **לכסיקון החינוך וההוראה**. תל אביב: רמות, אוניברסיטת תל - אביב.
רוטנברג, ו', טובין, מ', לובובקוב, א' וקראוזה, ד' (1995). הבעיה הפסיכו- חברתית בתהליך הקליטה. **יהודי ברית המועצות במעבר**, 17 (2): 193-221.

רומי, ש' וטל-בר-לב, ל' (2001). זהות דתית וזהות האני אצל נוער מנותק ונוער נורמטיבי ממוצא אתיופי. **חברה ורווחה: רבעון לעבודה סוציאלית**, כא (1): 51-68.

שבתאי, מ' (2001). לחיות עם זהות מאוימת: חוויות החיים עם שוני בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים יוצאי אתיופיה בישראל. **מגמות**, מא (1-2): 97-112.

שורצולד, י' וטור-כספא, מ' (1997). הקשרו של האיום המוכלל לדעות קדומות של עולים מברית המועצות לשעבר ומאתיופיה. **מגמות**, לח (4): 504-527.

שמאי, ש' (1999). **המפגש הבין תרבותי**

www.library.leadersnet.co.il (1.12.02)

שמאי, ש' (2000). **מיזוג בין ארגונים**

www.library.leadersnet.co.il (28.12.02)

- Bergman, N. (1995). Social exclusion in Europe. In G. Root (Ed.), **Beyond the Threshold: The Measurement and Analysis of Social Exclusion**. Bristol: The Policy Press.
- Brym, R. J. (1997). Jewish Immigration from the Former U.S.S.R: Who? Why? How Many? In N. Levin- Epstein, Y. Roi. & P. Ritterband. (Eds.), **Russian Jews on Three Continents** (pp. 177-193). London: Frank Cass.
- Dotan, T. (1990). Jewish Children from Ethiopia in Israel: Some observations on their adaptation patterns. **Israel Social Science Research**, 3: 97-103.
- Gitelman, Z. (1995). **Immigration and identity: The Resettlement and Impact of Soviet Immigrants on Israeli Politics and Society**. The Susan and David Wilstein Institute of Jewish Policy Studies.
- Grinberg, L. & Grinberg, R. (1989). **Psychoanalytic Perspectives on Migration and Exile**. New Haven: Yale University Press.
- Janesick, V. J. (1994). The Choreography of Qualitative Research Design. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (Eds.) (2000), **Handbook Of Qualitative Research**. London: Sage.
- Yaron, K.. & Poggler, F. (Eds.) (1993). **Meeting of Cultures and Clash of Cultures**. Jerusalem: The Magnes Press.
- Lam, T. (1993). Culture Pluralism as Ideology. In K. Yaron & F. Poggler (Eds.). (1993), **Meeting of Cultures and Clash of Cultures** (pp. 49-58).Jerusalem: The Magnes Press.
- Sabar, N. (1999). **Kibbutzniks in the Diaspora**. Albany, N.Y: SUNY 22.
- Sarantakos, S. (1998). **Social Research**. Macmillan Press.

- Seeman, D. (1997). **One People, One Blood: Religions Conversion, Public Health and Immigration as Social Experience**. Ph.D. Thesis, Harvard University.
- Shabtay, M. (2000). Identity reformulation among Ethiopian immigrants in Israel: The case of Ethiopian- Israeli soldiers. In E. Olshtain & G. Horenczyk (Eds.), **Language, Identity and Immigration** (pp. 141 - 154). Jerusalem: The Magness Press.
- Stephan, W.G. & Stephan, C. (1996). **Intergroup Relations**. Dobucue la: Brown & Benchmark.
- Weingrod, A. (1995). Patterns of Adaptation of Ethiopian Jews within Israeli Society. In S. Kaplan, T. Parffit & E. Trevisn Semi (Eds.), **Between Africa and Zion** (pp. 252 - 257). Jerusalem: Ben Zvi Institute.